

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

Neúplná rodina a její vliv na výchovu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí práce:

PaedDr. Libuše Mazánková, Dr.

Vypracoval:

Tomáš Hubalovský

Brno 2005

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Neúplná rodina a její vliv na výchovu“ zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....
Tomáš Hubalovský

Poděkování

Děkuji paní PaedDr. Libuši Mazánkové, Dr. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Děkuji celé své rodině za podporu a pomoc při studiu.

Praha, 25.dubna 2005

Tomáš Hubalovský

O B S A H

Úvod	2
I. Teorie výchovy	3
1.1 Pojem výchova	3
1.2 Rodina a rodinná výchova	4
1.3 Dílčí závěr	12
II. Poruchy rodiny a vznik neúplné rodiny	14
2.1 Poruchy rodiny	14
2.2 Vznik neúplné rodiny	17
2.3 Dílčí závěr	20
III. Vliv neúplné rodiny na výchovu	22
3.1 Základní předpoklady výchovy v neúplné rodině	22
3.2 Problémy v rodinné výchově a jejich prevence	24
3.3 Neúplná rodina a škola ve vzájemné spolupráci	30
3.4 Dílčí závěr	33
Závěr	34
Resumé	36
Anotace	37
Literatura a prameny (použité informační zdroje)	38

Úvod

Název „Neúplná rodina a její vliv na výchovu“.

Cílem této práce je ukázat na problémy výchovy dětí v neúplných rodinách. Jedním z nejrozšířenějších důvodů vzniku neúplné rodiny je rozvod. Bohužel tento důvod nám v poslední době neustále narůstá.

V první části se pokusím objasnit, co je vlastně výchova, rodina a rodinná výchova. Ve druhé části popíšu co jsou poruchy rodiny a za jakých podmínek vzniká neúplná rodina. Ve třetí části se pokusím objasnit vliv neúplné rodiny na výchovu od jejich základních předpokladů pro výchovu. Ukážu na možné výchovné problémy včetně jejich řešení. Dále se také zmíním také o naprosto nutné spolupráci se školou, do které dítě s neúplné rodiny dochází. Rád bych podotkl, že tuto spolupráci vnímám jako skutečně nezbytnou pro zdravý vývoj dítěte.

Zde je nutno upozornit, že dané téma je velice široké a v této práci jsem se pouze pokusil o nastínění základních problémů ve výchově včetně jejich řešení.

V práci se pokusím potvrdit, nebo vyvrátit hypotézu, že výchova dětí z neúplných rodin je horší než výchova dětí z rodin úplných.

I. Teorie výchovy

1.1 Pojem výchova

Výchova je široce založený komplexní celoživotní společenský proces záměrného a cílevědomého působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jeho vývoji. Různá pojetí výchovy byla a jsou ovlivňována sociokulturními podmínkami, odlišnými koncepcemi pojetí člověka nebo akcentací určitých stránek výchovného procesu. Někteří autoři chápou výchovu člověka jako plně řízený proces ovlivnění nehotového člověka pedagogem nebo institucí, naplněný snahou podřídit jej normám společnosti, ale i instituce apod.

Obečné požadavky výchovy kladené společností na člověka jsou vymezeny soustavou vzájemně spjatých a neoddělitelných složek, které se navzájem do určité míry překrývají.

Jednou z nejdůležitějších složek je, vedle výchovy rozumové, pracovní, estetické, tělesné a rodinné, výchova mravní, která byla v minulosti většinou považována za hlavní úkol výchovy. Názory na mravnost byly a jsou součástí filozofických systémů a tvoří jejich část, označovanou názvem etika.

Etika je filozofická disciplína, která zkoumá morálku nebo morální jednání a jeho normy. Samotný pojem etika pochází z řeckého slova ethos, které vyjadřuje povahový rys, zvyk, obyčej, způsob myšlení či postoj jednotlivce nebo skupin. Etika je teorií morálky a mravnosti. Je nositelkou lidských vlastností, obsahuje souhrn všech kladných hodnot a pomáhá nám vyhnout se špatnému chování. Kdo se neřídí morálními zásadami je lhostejný a nezáleží mu na vlastní osobnosti a vlastní pověsti. Nemá úctu k sobě a ani k jiným. Tato lhostejnost má kořeny ve výchově a v dospělosti je velmi

těžké tento postoj změnit. Mírou morálky ve společnosti je mravnost.

Mravnost, která po psychologické stránce není jen zvláštní smysl, ale také určitá schopnost, jako jsou schopnosti rozumové, pamětní, estetické aj. Tuto schopnost považujeme za platnou a správnou právě pro dobu dětského věku, protože je to doba, v níž se vyvíjí subjektivní vědomí a především vědomí mravní odpovědnosti jedince. Vnější vlivy a příčiny, sociální prostředí, dědičná degenerace a jiné okolnosti se právě v této době prvních stupňů vývoje nejvíce uplatňují a ustupují účinkům výchovy a rozumu.

1.2 Rodina a rodinná výchova

Co je to vlastně rodina?

O rodině se dnes velmi mluví i píše, neexistuje však prakticky jednotná definice rodiny.

Rodinou se rozumí zpravidla malá skupina lidí, která vznikla manželstvím a umožňuje vzájemné soužití mezi oběma manželskými partnery, soužití rodičů a jejich dětí, utváření vztahů mezi příbuznými a vztahů mezi rodinou a společností.

Jak vyplývá z této charakteristiky, nemusí být pojem rodina chápán vždy stejně. Rozlišujeme například rodinu základní, tj. společenskou jednotku sestávající se z otce, matky, dětí a rodinu rozšířenou, zahrnující kromě toho prarodiče, strýce, tety a ostatní příbuzné. Mezi další termíny se kterými se v odborné literatuře často setkáváme patří pojmy: **rodina** úplná (**neúplná**), rodina funkční (disfunkční), rodina stabilní (nestabilní), rodina integrovaná (dezintegrovaná) a další.

Různými stránkami života rodiny se zabývá celá řada vědních oborů, např. sociologie rodiny, demografie, sociální pedagogika, sociální psychologie, rodinná pedagogika, rodinné

právo a jiné. Ze sociologického hlediska je rodina zkoumána zda plní rodinné funkce. Funkce rodiny jsou chápány jako úkoly, které rodina plní jak ke svým příslušníkům, ale také ve vztahu ke společnosti. Stále složitější a neustále se vyvíjející podmínky života společnosti jsou také podmínkami pro život rodiny, a z těchto důvodů je představa nezávislosti rodinného života nereálná.

V dějinném vývoji společnosti se řada funkcí rodiny měnila. Se změnami společenských podmínek některé ustupovaly nebo zcela vymizely a naopak jiné vznikaly a nabývaly na vážnosti. (19)

V současné době považujeme za základní funkce rodiny tyto:

- funkce ekonomická,
- funkce biologická,
- funkce výchovná,
- funkce odpočinku a regenerace tělesných a duševních sil.

Funkce **ekonomická**,
uváděná v některých pramenech jako funkce ekonomicko-zabezpečovací má několik důležitých aspektů. Každý je velmi důležitý nejen pro samotnou existenci rodiny, ale také pro zdravý rozvoj ekonomického systému společnosti. Podstata spočívá v začlenění rodinných příslušníků do výrobní nebo nevýrobní sféry v určitých profesích s ohledem na danou kvalifikaci a dnes i s ohledem na poptávku po pracovních místech.

Rodina je tedy vlastně jakousi základní mikroekonomickou jednotkou, která má k dispozici určité finanční a materiální prostředky, které využívá, investuje, ukládá a tím více či méně

přispívá ke stabilitě ekonomického systému společnosti. Na rodičích spočívá ta největší část odpovědnosti za zabezpečení materiálních podmínek pro zdravý a plnohodnotný vývoj dětí. V dnešní nelehké době totiž děti znamenají pro rodinu velké finanční zatížení i když stát usnadňuje některé z těchto zaopatřovacích úkolů svými sociálními opatřeními.

Z výše uvedených úkolů ekonomicko-zabezpečovací funkce rodiny vyplývá její úzké sepětí s další funkcí, a sice biologickou.

Funkce **biologická**,

uváděná v některých pramenech jako biologicko-reprodukční má, jak už názvu vyplývá, zajistit reprodukci lidského rodu a tím zajistit jeho pokračování. Děti jsou pokračováním života rodiny a společnosti a v minulých obdobích znamenaly zpravidla kontinuitu rodinné profesní tradice. V souvislosti s procesem privatizace služeb a výrobních činností dochází opět k oživení této tendence.

Další stránka biologické funkce rodiny spočívá v tom, že manželství je institucí pro společensky uznávaný sexuální styk. Tomuto aspektu je v literatuře přisuzována různá míra významu, jedni tvrdí, že podstata existence rodiny je v sexuálním a rodičovském instinktu, a proti nim se staví ti, kteří tvrdí, že na existenci a vývojové formy rodiny měly rozhodující vliv ekonomické vztahy. Jinými slovy, rodina je chápána jako instituce sloužící především k udržení a rozmnožení svých hmotných statků.

Funkce **výchovná**,

uváděná v některých pramenech jako **socializačně-výchovná** nebo **výchovně emocionální** spočívá v tom, že se lidská osobnost začíná formovat v rodinném prostředí. Rodina je primární skupina, ve které se člověk učí poznávat mravní hodnoty, normy chování, včleňovat se do společnosti. V rodině

si dítě či dospívající bere první vzory chování a získává první sociální zkušenosti.

Rodina jako součást společnosti reaguje na společenské proměny, které se mění se společností. Dá se říct, že rodina má vliv na své členy po celý jejich život a je jedním z nejvýznamnějších činitelů determinujících rozvoj osobnosti člověka. Rodina je sice jedním z nejstarších fenoménů provázejících člověka, ale zároveň je v ní velmi mnoho měnících se faktorů, které je důležité poznat a rozvíjet.

Výchova dětí v rodině je velmi ovlivněna rozdílným pojetím a přístupem rodičů.

Z toho rozdílného pojetí a přístupu lze vyvodit různé typy rodinné výchovy:

- **autoritativní, trestající,**
rodiče prosazují svou autoritu, neakceptují potřeby dítěte z hlediska jeho samého, trestají často a nevhodně,
důsledky pro dítě – pocit křivdy, strachu, agrese,
- **nadměrně pečlivá** výchova,
lásky k dítěti, akceptace jeho potřeb, ale přehnaná starostlivost, neustálá kontrola, nedostatek domácích povinností,
důsledky pro dítě – malá samostatnost a schopnost překonávat překážky, vznik frustrací,
- **nadměrně shovívavá** výchova,
lásky k dítěti, akceptace jeho potřeb, ale nízké požadavky, slabá kontrola, mnoho volnosti, málo povinností,
důsledky pro dítě – potíže při akceptování společenských norem a požadavků, potíže při překonávání překážek v dospělosti,

- **zdravá demokratická výchova,**
lásky rodičů, akceptace potřeb, porozumění,
respektování individuality i práv dítěte, přiměřené
požadavky, důslednost,
důsledky pro dítě – aktivita, samostatnost, tvořivost,
odpovědnost.

Metody a prostředky, jak dobře v rodině vychovávat,
jsou například tyto:

- **slovní působení,**
rozhovory, vysvětlování, přesvědčování,
- **cílená cvičení,**
prohloubení a rozšíření intelektuálních,
senzomotorických a sociálních dovedností v rodině,
- **metody hodnocení,**
umět činnost motivovat, povzbuzovat pochvalou,
trestům raději předcházet, netrestat v hněvu,
netrestat prací, když už trestat, tak jen jednou,
- **denní režim** dítěte zahrnující rozmanité aktivity,
práce v domácnosti, volnočasové aktivity, četba,
posezení v rodinném kruhu, rodinné výlety apod.,
- **osobní příklad** a autorita rodičů,
jejich postoje k lidem, k práci, k řešení problémů
a konfliktů, jednotné výchovné působení obou
rodičů,

➤ **příznivé klima,**

formování interpersonálních vztahů a životního stylu.

Rodina má ve vyspělé společnosti hlavní odpovědnost za výchovu svých dětí, ale od určitého věku nemůže rodina zabezpečit komplexní a multikulturní rozvoj dítěte sama. V tomto směru je odkázána na spolupráci s jinými specializovanými institucemi. Škola a ostatní výchovné instituce odpovídají jen za některé dílčí oblasti výchovy. Rodiče spolurozhodují o výběru vzdělávací instituce pro své dítě a značnou měrou ovlivňují jeho vztah ke vzdělání vůbec. V některých případech rodiče platí školné, významně působí při volbě povolání dětí a podobně. Můžeme očekávat, že se rodiče budou postupně stále více zajímat o kvalitu a výsledky výchovně – vzdělávací práce školy. V tomto smyslu současné koncepce českého školství předpokládají, že se vzájemné vztahy mezi školou a rodinou budou vyvíjet k větší otevřenosti, náročnosti, kooperativnosti a partnerství. Tato očekávání se nevztahují jen ke škole, ale také k dalším institucím, ovlivňujících výchovu dětí v jejich volném čase.

Na výchově dětí se spolu s rodinou podílejí:

➤ škola a učitelé,

➤ světské a církevní organizace určené výhradně dětem a mládeži,

➤ speciální státní, soukromé a nadační instituce s participací na výchově handicapovaných dětí a mládeže,

➤ sportovní, zdravotnické, ekologické a další organizace, které se orientují v rámci

své programové činnosti také na výchovu dětí a mládeže,

- hromadné sdělovací prostředky – televize, rozhlas, film, tisk,
- další lokální a regionální faktory společenského prostředí.

Z postavení rodiny vůči ostatním činitelům výchovy působících na dítě vyplývá několik obecných závěrů, které zároveň charakterizují rodinu jako výchovného činitele:

- rodiče jsou nejdůležitějšími vychovateli, všichni ostatní vychovatelé mohou pouze doplňovat to, čeho ve výchově dosáhli rodiče,
- čas, který věnují rodiče výchově svých dětí, není hodnota, která bude kladně působit sama o sobě, působení této hodnoty závisí na mnoha aspektech kulturní, morální a pedagogické povahy,
- rodiče nejsou odpovědni jen za výchovu svých dětí v rodinném prostředí, ale za jejich výchovu vůbec,
- nejdůležitějším předpokladem úspěšné rodinné výchovy je dobrý společný životní způsob rodičů a dětí,
- dobrou výchovu ve volném čase tvoří v podstatě organizace hodnotných příležitostí pro kontakty, zážitky a činnosti dětí a za tuto organizaci nese v první řadě odpovědnost rodina,

- nepřímá výchova je v případě rodiny a dalších institucí, zejména institucí pro výchovu ve volném čase, zpravidla důležitější než výchova přímá, nepřímo vychovávat znamená tvořit dětem příznivé podmínky, tj. takové, ve kterých získané zkušenosti umožní utváření vlastností mravného, pilného a schopného člověka.

Funkce **odpočinek a regenerace tělesných a duševních sil** dnes patří k těm funkcím rodiny, jejichž význam ve společnosti narůstá. Příčiny můžeme vidět ve změnách způsobu života členů rodiny, ovlivněných například změnami ve vlastnických vztazích, posuny v hodnotových orientacích, invazí technických prostředků do života rodiny, možnostmi, jak naložit se svým volným časem atd. V tom smyslu plní rodina a domov určitou funkci kompenzačního prostředí proti světu profesních povinností, požadavků a nároků, zejména u svých dospělých členů. Děti hledají a nacházejí v některých věkových obdobích ono prostředí „regenerace sil“ spíše mimo rámec rodiny, i když ani v případě dětí nelze z hlediska této funkce podíl rodiny podceňovat.

Rodina vykonává podstatně důležitější vliv na dítě než kterákoliv jiná malá sociální skupina. V afekční funkci rodina překračuje rámec pouze sociální skupiny a stává se článkem rodové posloupnosti, tj. celkového fylogenetického procesu. Dítě přebírá v rodině skupinové vzory a osvojuje si normy sociálního chování v závislosti na chování rodičů. Především stupeň agresivity dítěte je do značné míry závislý na formách, které v rodině převažují. Děti, které ve svém vývoji dosahují vlastností, jež jsou kladně společensky hodnoceny, pocházejí zpravidla z rodin, v nichž převládají demokratické vztahy a harmonicky se vyvíjející vnitřní vazby členů rodiny. Naopak neshody, přísné tresty nebo despotismus rodičů vyvolávají u dítěte vlastnosti nepříznivě společensky hodnocené.

Socializačně výchovná funkce rodiny se ve struktuře industriální a postindustriální společnosti uskutečňuje s většími obtížemi, než tomu bylo u rodiny patriarchálního typu. Důvody, které ztěžují socializačně výchovnou funkci rodiny, plynou zejména z toho, že vliv rodiny je poměrně krátkodobý. Působí i to, že dynamika společenského života nedovoluje věnovat výchově dětí tak soustředěnou péči jako dříve. Zároveň devalvace tradičních hodnot způsobuje, že hodnoty vznikající ve vědomí mladé generace se vytváří kontrastně vůči starší generaci, zejména vůči rodině. Vznikají generační konflikty, které překračují rámec rodiny a projevují se i celospolečensky.

Důležitou roli v socializačně výchovném procesu individua v rodině hrají i sourozenci. Obecně lze říci, že přítomnost sourozenců usnadňuje vlastní socializačně výchovný proces, neboť dítě už ve vlastní rodině navazuje vrstevnické vztahy a učí se tak rolím, které jej budou celoživotně provázet. Hierarchie vztahů mezi sourozenci je dána pořadím narození, odlišením podle pohlaví a povahovými vlastnostmi. Dílčí spory mezi sourozenci jsou časté, avšak ustupují do pozadí, musí-li sourozenci společně čelit tlaku ze strany rodičů.

Prvorozené děti nebo jedináčci utvářejí svou osobnost často jako jedinci egocentričtí a méně všímaví ke svému okolí. Děti vyrůstající v přirozeném prostředí úplné rodiny si osvojují mnohem reálnější přístup ke světu, než děti z neúplných rodin nebo vychovávané bez sourozenců. (4)

1.3 Dílčí závěr

Pokud shrneme výše uvedené, vyplývá z toho, že výchova je jednou z nejdůležitějších forem výuky člověka, která probíhá vlastně od narození a v ideálním případě se na ní podílejí rukou

společnou rodina a následně i instituce a lidé pro tuto formu výuky speciálně vyškolení.

Nejdůležitější roli má ale každopádně rodina, která působí na člověka a utváří jeho názory na lidi i na společnost. Je třeba si uvědomit, že v podstatě neexistuje ideální rodina, která by neřešila žádné např. ekonomické nebo jiné problémy přímo se jí dotýkající. A o to více záleží na tom, jak si s výchovou svých dětí tato rodina poradí, a jestli ze svých potomků dokáže vychovat platné členy naší společnosti, kteří na těchto vybudovaných základech začnou sami, a pokud možno, dobře vychovávat své vlastní potomky.

II. Poruchy rodiny a vznik neúplné rodiny

2.1 Poruchy rodiny

Jako poruchy rodiny označujeme situace, kdy rodina z nějakého důvodu a v různé míře neplní své funkce a základní požadavky dané společenskými a právními normami.

Poruchy rodiny se nejčastěji projeví jako selhání jednoho nebo více členů rodiny, což vede k nedostatečnému plnění některých nebo všech funkcí rodiny.

Porucha biologické funkce

se může projevit jako bezdětnost nebo neplánované rodičovství, eventuelně velký počet dětí, vedoucí k nemožnosti plnit ekonomickou a výchovnou funkci.

Porucha ekonomické funkce

se může projevit v nouzi a hmotném nedostatku.

Porucha výchovné funkce

může vycházet ze tří možných situací:

- rodiče se nemohou o dítě starat (nemoc, pracovní překážky),
- rodiče se nedovedou o dítě starat (nezralost, mentální či sociální nepřizpůsobivost),
- rodiče se nechtějí o dítě starat (mravní a charakterové nedostatky).

Poruchy rodiny mohou nabývat různé intenzity, mohou být vratné i nevratné.

Pro profesionály pracující s dětmi (pediatři, pedopsychoiatri, pedopsychologové) je z mnoha důvodů informace o funkčnosti rodiny vyšetřovaného dítěte nesmírně cenná. Jiří Dunovský pro tyto účely vypracoval tzv. „Dotazník funkčnosti rodiny (DFR)“, který se opírá o hodnocení osmi diagnostických kritérií: složení rodiny, stabilita rodiny, sociálně ekonomická situace (vycházející z věku, z rodinného stavu, vzdělání, zaměstnání rodičů, z příjmu a bydlení rodiny), osobnost rodičů (jejich zdravotní i psychický stav a úroveň jejich společenské adaptace), osobnost sourozenců, osobnost dítěte, zájem o dítě, péče o dítě.

Dotazník se vyhodnocuje pro každé dítě zvlášť, a to vždy pro aktuální rodinu. Jeho opakované užití umožňuje hodnotit vývoj situace ve sledované rodině včetně účinnosti terapeutických a rehabilitačních aktivit. Dnes je DFR používán nejen pro výzkumné účely, ale i v praxi. Byl začleněn i do nového systému preventivních prohlídek v pediatrii jako diagnostický nástroj dětského lékaře.

Na základě výsledného skóre DFR byly autorem definovány čtyři typy rodin:

➤ **Funkční rodina**

v podstatě intaktní, v níž je zajištěn dobrý vývoj dítěte a jeho prospěch. Takových rodin je v běžné populaci valná většina, až 85 %.

➤ **Problémová rodina**

rodina, v níž se vyskytují závažnější poruchy některých nebo všech funkcí, které však vážněji neohrožují rodinný systém či vývoj dítěte. Rodina je schopna tyto problémy vlastními silami řešit či kompenzovat za případné jednorázové či krátkodobé pomoci zvenčí. Pro pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) znamenají

tyto rodiny potřebu zvýšené pozornosti a sledování. Problémových rodin se v populaci vyskytuje okolo 12 – 13 %.

➤ **Dysfunkční rodina**

je chápána jako rodina, kde se vyskytují vážné poruchy některých nebo všech funkcí rodiny, které bezprostředně ohrožují nebo poškozují rodinu jako celek a zvláště vývoj a prospěch dítěte. Tyto poruchy již rodina není schopna zvládnout sama, a je proto nutno učinit řadu opatření zvenčí, známých pod pojmem sanace rodiny. Toto pásmo je nejsvízelnější, protože jde o to, kam až podporovat takovou rodinu a od kdy se postavit v zájmu dítěte proti ní (např. zbavením rodičovských práv). Takové rodiny tvoří asi 2 %.

➤ **Afunkční rodina**

poruchy jsou tak velkého rázu, že rodina přestává plnit svůj základní úkol a dítěti závažným způsobem škodí nebo je dokonce ohrožuje v samotné existenci. Sanace takové rodiny je bezpředmětná a zbytečná; jediným řešením, které dítěti může prospět, je vzít ho z této rodiny a umístit do rodiny náhradní, popř. není-li to možné, tak jinam. V populaci se vyskytuje asi 0,5 % takových rodin.

Poruchy rodiny často vedou ke vzniku **neúplné rodiny**, která je zvláštním socializačním fenoménem. Dunovský uplatňuje při třídění poruch tři metodologické přístupy:

- **Etiopatogenetický** – definující poruchy rodiny a jejich příčiny dobou a místem vzniku poruchy a způsobem jejího rozvoje.
- **Symptomatický** – jedná se o popis a hodnocení stupně a charakteru poruchy.
- **Teraupetický** – hodnotí se potřeba a spotřeba společenské aktivity k překonání poruchy. (4)

2.2 Vznik neúplné rodiny

Nejčastějším důvodem vzniku neúplné rodiny je rozvod a následné svěření dítěte do péče jednoho z rozvedených manželů. Legalizace rozvodu, jeho rozšíření a obecná přístupnost znamenaly přelom v dějinách manželské morálky. Ve většině rozvinutých zemí k tomu došlo již v průběhu 19. století.

Neúplné rodiny vznikají také jinými způsoby než rozpadem rodiny vlivem poruch při plnění základních rodinných funkcí. Podle vzniku neúplné rodiny nacházíme tyto další typy:

- Rodina, v jejímž čele stojí **svobodná matka**, chybí otec.
- Rodina, v jejímž čele stojí **ovdovělý rodič**.
- Rodina, v jejímž čele stojí **žena**, která **adoptovala dítě**, chybí partner.

Pro neúplnou rodinu je charakteristický objektivní nedostatek sociálně emočních podnětů, které podmiňují zdravý psychický vývoj dítěte. Neúplná rodina může plnit funkce základní

rodiny jen v omezené míře. Máme-li na mysli rodinu závislou na matce - živitelce, je vlastním mateřským povinností ponechán jen malý prostor. Přitom vztah matka - dítě je základem vnitrorodinných psychických vztahů. Hodnota tohoto vztahu může být různá a závisí na vnějších podmínkách, v nichž rodina žije. Jeli socioekonomický status rodiny na nízké úrovni, jeli matka osamělá nebo nemocná, trpí dítě.

Ve většině případů je po rozvodu dítě svěřeno do péče matky a její situace se po stránce ekonomické stávala jak v minulosti, tak i v současnosti daleko složitější než před rozvodem. V tuto chvíli je nutno upozornit na ono malé procento mužů jímž je po rozvodu svěřeno dítě do péče a tito muži se po praktické stránce stávají pro své dítě matkou i otcem zároveň. Je pravdou, že naše společnost je do jisté míry v zajetí starých předsudků, zůstane-li s dětmi muž, jeho čin je hodnocen nesmírně kladně, zůstane-li s dětmi žena, je to považováno za naprostou samozřejmost a povinnost. Dále je potřeba vztáhnout tuto problematiku na výše uvedené typy neúplných rodin, neboť platí beze zbytku pro všechny.

Chce-li vdova (vdovec), rozvedená (rozvedený) matka (otec) nebo svobodná matka poskytnout svým dětem slušné základní existenční podmínky, musí se plně zapojit do pracovního procesu a na domácnost a výchovu ji zůstává podstatně méně času než v úplné, spořádané rodině.

Daleko důležitější než ekonomické podmínky jsou však pedagogické otázky, které musí vychovávající řešit. Neúplná rodina zápolí i s problémy, které se ve spořádané úplné rodině prakticky nevyskytují. Jsou to často problémy, jenž zasahují do duševního života a vývoje dítěte. Ne vždy si je vychovatel uvědomuje a ne vždy je dovede správně pochopit. Dětské myšlení se zabývá i takovými otázkami, s nimiž se děti neumějí svěřovat a jež komplikují život jim i okolí. Mnohdy stačí, aby si dospělý ujasnil, z čeho pramení, kde mají kořeny a může

mnohému předejít nebo alespoň mnohé pochopit a volit při svém jednání taktnější a citlivější přístup.

Jiné jsou otázky, před nimiž stojí ovdovělá matka (otec), a zase jiné problémy komplikují život rozvedené, opuštěné nebo svobodné matce (otci).

I když je základ v podstatě stále týž – výchova spočívající v rukou pouze jedné osoby. Jenomže kromě vlivu osoby, jíž je dítě svěřeno, je tu stále ještě mnoho dalších vlivů: na dítě působí jeho bezprostřední okolí v domě, v ulici, ve škole, babičky, dědečkové, další příbuzní, kamarádi a další osoby.

Nejen situace osamělé matky (otce) je složitější než obou rodičů, ale i situace dětí samotných. Jsou totiž velmi často vystaveny komplikacím v soužití se spolužáky i ve vztahu k příbuzným a okolí. Děti si chtě nechtě vytvářejí jiný svět, do kterého není vždy lehké nahlédnout, protože si připadají „jiné“ než ostatní spolužáci, protože nemohou vyprávět o otci nebo o matce jako ostatní, žijí v poměrech odlišných od druhých dětí, musejí se vyrovnávat s otázkami, které jiné vůbec nenapadnou.

Nejjednodušší - i když smutná - je situace, kdy jeden člen rodiny zemře. O mrtvých jen dobře, říká staré lidové pořekadlo, které je tady plně na místě.

Zjednodušená je v tomto případě i situace celé rodiny a příbuzenstva, protože se nezpřetrhají příbuzenské svazky, jak tomu bývá při rozvodu rodičů nebo rozpadu rodiny. Je tu také největší pravděpodobnost, že tyto vztahy zůstanou zachovány i tehdy, když se ovdovělá matka opět provdá nebo otec znovu ožení. Společnost považuje druhé manželství po ovdovění za obvyklé a přirozené. Tím odpadá mnoho třecích ploch, které nepříznivě ovlivňují nebo dokonce narušují citový vývoj osiřelého dítěte. Při další výchově jsou tu nejprůhodnější podmínky a předpoklady pro naprosto pravdivé informace bez zamlčování, zkreslování nebo hanobení.

Daleko závažnější je situace při rozvodu a po něm. V rodině, kde vládne trvalé napětí a konflikty se neustále opakují, trpí dítě dvojnásob. Potom je rozvod nejen vhodným řešením, ale je i žádoucí s ohledem právě na výchovu dítěte.

Rozvod je dvojtečka v životě. Končí jím období rodinných sporů a hádek, trápení, výčitek a scén, období neklidu a problémů, které zaměstnávají oba dospělé natolik, že se dítěti v té době věnují velice málo.

Ukončením rozvodového řízení nebo definitivním rozvodem by mělo toto období skončit jednou provždy. V něm totiž i malé dítě cítí, že se kolem něj děje cosi neobvyklého a pro ně nepochopitelného: jednou je odstrkováno a netrpělivě odbýváno, vzápětí zase zahrnováno až hysterickými projevy lásky a přízně. Svým rozumem ale ještě zdaleka nemůže obsáhnout, co se vlastně kolem něj odehrává. Jednodušší je, a také správnější říci i malému dítěti zjednodušenou pravdu pro ně přijatelnou. Že se tatínek nebo maminka odstěhují, že už u nás nebudou, ale že se přijdou podívat apod. Malé dítě se obvykle s takovým vysvětlením spokojí a nepátrá zatím po příčinách rozvodu. Od počátku přivykne myšlence, že bude nadále žít jen s jedním členem bývalé rodiny a postupně se s tím smíří. (4)

2.3 Dílčí závěr

V naší uspěchané a stresující době jsou výše uvedené poruchy rodiny bohužel takřka na denním pořádku. Jedním z hlavních důvodů bývá nedostatek času rodičů na výchovu svých dětí. Rodiče se snaží jen vydělávat peníze a pokud je mají nahrazují s nimi ve velké míře onu zdravou výchovu. Výchova však není o penězích, ale o zdravém a láskyplném vztahu mezi rodiči a dětmi. Pokud zde takový vztah není stává se rodina

nefunkční a většinou to končí jejím rozpadem a to znamená vznikem rodiny neúplné, která „může“ mít s rodinnou výchovou ještě daleko větší problémy, než rodina neúplná. Záměrně používám slůvko „může“, protože v určitých situacích (např. jeden z rodičů je alkoholik) je rozpad rodiny vlastně přínosem pro výchovu dětí.

Pokud dojde ke vzniku neúplné rodiny z jiného důvodu (např. úmrtím jednoho z rodičů) tak je situace této rodiny o trochu lepší, protože vlastně vznikla náhle z jinak naprosto funkční a úplné rodiny.

U této neúplné rodiny nedochází k napravování její nefunkčnosti z důvodu neplnění výchovné funkce jednoho z rodičů. Myslím, že zde je jasná snaha rodiče, aby rodina byla nadále naprosto funkční a tento rodič pro to udělá zcela jistě maximum.

III. Vliv neúplné rodiny na výchovu

3.1 Základní předpoklady výchovy v neúplné rodině

Výchova je zajisté velice složitý proces, v němž se vzájemně ovlivňují ti, kdo vychovávají, i ti kdo jsou takzvaně vychovávaní. Nikdy to nevypadá tak, že by jeden jen dával (vychovával) a druhý jen pasivně přijímal (byl vychovávaný). Ve skutečnosti dávají i přijímají oba (vlastně všichni, kdo se na výchově podílejí). Základem výchovy je vztah vzájemné důvěry a náklonnosti, jinak řečeno lásky. Je jisté, že nejlepší předpoklady pro výchovu jsou tam, kde v rodině nikdo neschází a kde jsou všichni spjati tímto blahodárným poutem. V takovém ovzduší se dítěti daří velmi dobře a jeho osobnost se může od začátku zdravě a harmonicky rozvíjet. Zde je potřeba říci, že ani ta nejúplnější rodina nemusí dobře fungovat a můžeme v ní najít velmi nevychované děti.

„Úplnost“ rodiny sama o sobě nedává pražádnou záruku výchovných úspěchů, stejně jako „neúplnost“ rodiny sama o sobě vůbec neznamená, že by tu musela být spousta nezdarů a těžkostí. Děti v úplné rodině i děti v rodině neúplné, se vyvíjejí podle stejných biologických a psychických zásad a vztahují se na ně i stejné výchovné zásady. Rozdíl je v tom, že obecně vzato jsou na jedné straně poněkud výhodnější předpoklady než na straně druhé a že na této straně naopak přistupují navíc některá osobitá nebezpečí, jimž musíme věnovat pozornost. A tak život dítěte jen s matkou (otcem) v něm nevytváří nějaké zcela nové specifické vlastnosti, které bychom u jiných dětí nenacházeli. Přináší však do výchovy některé zvláštní okolnosti a budou-li tyto okolnosti využity dobře nebo špatně, přinesou-li dobré nebo špatné výsledky, o tom rozhoduje celá řada faktorů.

Za jejich poznáním se musíme vypravit trochu oklikou a nejprve si uvědomit, kde jsou vlastně základy výchovy. Teprve potom si budeme moci položit otázku, co z těchto základních předpokladů je v neúplné rodině snad porušeno či pozměněno.

Dnes víme, že výchova začíná mnohem dříve, než má dítě takzvaně rozum a než je můžeme poučovat, dávat mu moudré rady a chvályhodné příklady ze života. Výchova začíná vlastně již od prvních dnů našeho života a až do jeho konce nás neopustí. Mění se jen její formy.

Vedle potřeb biologických má také důležité potřeby duševní, které musí být v náležitě formě uspokojeny. Tyto základní potřeby by měla uspokojovat v plné míře rodinná výchova jak v rodině úplné, tak i v rodině neúplné.

Základní duševní potřeby dítěte:

➤ **potřeba podnětů,**

dítě má být zásobováno podněty z okolí v přiměřeném množství, kvalitě i proměnlivosti, aby se jeho nervový systém dobře „naladil“ a mohl plně fungovat,

➤ **potřeba učení,**

u toho je důležité, aby podněty, které se k němu dostanou měly pro ně smysl, musí mu být pochopitelné, tak aby je mohlo zpracovat a vytvořit z nich poznatky a zkušenosti. To znamená, že svět ve kterém žije má nějaký smysl a řád. Dítě se pak učí tento svět objevovat, učí se, co je dobré a co špatné, co má dělat a co dělat nemá a hlavně se učí učit se,

➤ **potřeba životní jistoty,**

nejlepším prostředkem k uspokojení této potřeby je u dítěte i u dospělého citový vztah

➤ **potřeba společenského uplatnění,**

kdy člověk nechce být anonymním kolečkem ve stroji, který běží nezávisle na jeho snaze a vůli, chce být sám sebou, chce, aby jej druzí přijímali, počítali s ním, měli ho rádi, vážili si ho, nebo třeba se ho i báli, prostě aby ve společnosti něčím byl.

Nástin vývojových potřeb je jen velmi zběžný, ale měl by nám pomoci uvědomit si, v čem by mohla být neúplná rodina oproti úplné v nevýhodě. (10)

3.2 Problémy v rodinné výchově a jejich prevence

V první řadě bychom měli rozlišit, jestli dítě žije v neúplné rodině „odmalička“, nebo ke vzniku neúplné rodiny dochází během jeho pozdějšího vývoje. Nejčastějším a dá se říct „modelovým“ případem je situace, kdy po rozvodu zůstává matka (otec) s dítětem ve výchově sama a tíha výchovy spočívá pouze na ní. Občas se setkáváme s představou, že malé děti, které ještě nedovedou mluvit nebo které ještě mezilidské vztahy nechápou, se s rozchodem rodičů nemusí nijak vnitřně vyrovnávat.

Z tohoto hlediska tedy má-li už k rozvodu dojít, mělo by se tak stát dokud jsou děti malé, a ne později když odrostou třeba do školního věku. Těžko odhadovat co je pro dítě lepší, neboť v obou případech je něco nedobrého a velmi problematického.

Není třeba se asi obávat, že by matka nebo kdokoliv jiný kdo zůstává s dítětem by nebyl schopen dodat mu dost **smyslových podnětů**, je-li sám normálně rozumově vyspělý a má-li dítě rád. Nevýhoda je v tom, že osamělý rodič je v této

nové situaci velmi zaujat svými osobními problémy nebo je příliš pracovně vytížen a pak se prostě stává, že na svého potomka nemá čas. To znamená, že se mu dostatečně nevěnuje a svým způsobem ho zanedbává. Tady nám vzniká jeden z hlavních problémů celé naší společnosti vůbec, a sice nedostatek času na výchovu vlastních dětí. Myslím ale, že se tento problém zdaleka netýká jen rodiče v neúplné rodině, ale bohužel se týká i rodin naprosto, alespoň „teoreticky“, úplných.

V případě neúplné rodiny je však toto riziko daleko vyšší a vyplývá právě z dané vzniknuvší situace.

Na druhé straně zde můžeme v určitých případech pozorovat pravý opak, kdy rodič právě ze strachu, aby své dítě nezanedbal, s vědomím obrovské odpovědnosti, která na něm spočívá, nebo i z přílišné vázanosti na to „jediné co mu zbylo“ a „co je mu vším“, dítě až přesycuje podněty a snaží se všemožně vývoj dítěte uspíšit. Bohužel tato „přemíra“ podnětů vede ke lhostejnosti dítěte nebo k aktivnímu odporu, takže se vzteká, nic nechce vidět ani slyšet, a stává se „těžko vychovatelným“. Dále je zde nebezpečí z jednostranného zásobení podněty, v jejich malé proměnlivosti a i v malém ohledu na individualitu dítěte. Každé dítě je přece zcela jedinečná samostatná lidská bytost se svým osobitým vzorcem potřeb, možností, schopností a projevů. Máme-li s různými dětmi dosáhnout téhož cíle, jímž je zdravý harmonický rozvoj celé osobnosti, pak musíme s každým jednat poněkud jinak, a sice v souladu s jeho osobitými vývojovými rysy.

V případě **učení**, nemusí být neúplná rodina v nevýhodě nijak zákonitě. První sociální učení se děje obvykle v nejužším rodinném společenství, takže rodič sám tu může za normálních okolností docela dobře stačit. Pokud vezmeme v úvahu případ, kdy do života rodiny nikdo rušivě nezasahuje, má dokonce i určitou výhodu. Jeho výchovné působení může být dokonale jednotné a důsledné ve srovnání s různými, mnohdy nesourodými výchovnými vlivy v rodinách, kde se na výchově podílí více členů.

Jednotnost a důslednost výchovného působení je totiž prvním předpokladem k vytváření správných návyků u dítěte. Pokud to vezmeme čistě teoreticky, tak taková výchova by měla mít i výhodu v tom, že nad dítětem a formou jeho výchovy nedochází ke konfliktům a z toho plyne, že celé prostředí by mohlo být klidnější a vyrovnanější. To vše mluví pro jednoho vychovatele.

Z výše popsaného by se mohlo až zdát, že výchova jedním rodičem (v neúplné rodině) je takřka ideální. Bohužel, má to i svá úskalí. Osamělému rodiči sice nikdo jeho výchovu nekomplikuje a nekazí, ale také nikdo neopravuje. Nikdo se mu do výchovy neplete, ale také mu nepomáhá. Je na ní prostě sám. A snadné vytváření návyků u dítěte ještě neříká nic o tom, zda jsou tyto návyky správné a užitečné.

Z toho nám plyne poznatek, že zde existuje daleko větší nebezpečí jednostrannosti tam, kde se o výchově dítěte nediskutuje a kde se není s kým poradit, podělit se o odpovědnost, s kým uvažovat o cílech a hodnotách, kterých by se mělo výchovou dosáhnout. Jsou-li totiž v rodině dva dospělí vychovatelé, je nanejvýš pravděpodobné, že dohromady budou mít daleko širší rozpětí zájmů a zálib, dovedností a znalostí a že tedy povedou dítě do různějších situací, než by to dokázal jen jeden z nich. Matka se totiž zpravidla snaží dítě chránit a mít ho u sebe v dosahu nebo alespoň v dohledu a dává přednost klidné hře. Naproti tomu otec umožňuje dítěti volnější pohyb, má radost, když se dítě nebojí, vodí je na delší procházky a ukazuje mu svět ze svého mužského pohledu.

Pro samotnou matku či otce, pokud je z dítětem sám, z toho plyne nelehký požadavek rozšířit repertoár zájmů a činností a hrát ještě něco než jen svou vlastní roli, a to je velice náročný a někdy sotva splnitelný úkol.

Celý problém má ještě jednoho velice důležitého činitele, a sice samotné dítě. Výzkumy ukázaly, že daleko lépe prospívají děti, jejichž rodič je ochoten pohotově odpovídat na jejich

zvědavé otázky, komentovat jejich počínání a projevovat zájem o jejich „objevy“. Nemusí se s dítětem nijak dlouho a vydatně zabývat a dodávat mu vědomosti, ale měl by mu vytvářet příležitosti, aby samo objevovalo svět. Pak by měl být schopen mu přispět radou a pomocí, kdykoliv to potřebuje. Pokud pozorujeme život v úplné a správně fungující rodině brzy, zjistíme, že se děti s určitými specifickými problémy obracejí na určité členy této rodiny. O něčem jiném si povídá s otcem a o něčem jiném s matkou či sourozencem a někdy dokonce tak, aby to rodiče neslyšeli. Dítě si v případě neúplné rodiny nemůže vybrat a obrací se se všemi problémy na svého jediného rodiče, dělá si z něj učitele i důvěrníka. Tady je další z důvodů pro to, aby ten, kdo je s dítětem sám, pamatoval na velké nebezpečí jednostrannosti a snažil se mu vyhnout! Nemůže jinak, musí sám stačit na víc! Na více specializací.

Vypadá to jako jednoduchá věc, vždyť je to jen trochu práce navíc, kdo by to pro dítě neudělal? A skutečně by to nemuselo být tak těžké. Pokud se nám ale podaří odstranit tu obrovskou překážku, která je obvykle v nás samotných. Vždyť přece každý máme určitý životní styl a svůj žebříček hodnot, který my sami považujeme v životě za důležitý a považujeme za docela samozřejmé, aby se naše dítě učilo tomu či onomu.

Vůbec nám nevadí, že jiné dítě se učí zcela jiným věcem a že jsou vedeny podle jiných norem. My se snažíme řídit zájem dítěte podle svých norem a vpravujeme je do námi určených kolejí a děláme to až příliš podle toho co nám vyhovuje a co zcela zapadá do našich představ.

Jen si představme situaci, kdy v neúplné rodině (rodič je matka) začne dítě projevovat sklony nebo zájmy, ke kterým by ho otec rád vedl a které by mu zcela jistě lichotily. Protože cítí k tomuto muži zcela jistě odpor (on byl ten, kdo se chtěl rozvést), má i odpor k jeho systému hodnot a nevidí na něm nic dobrého. A proto svým způsobem až nevraživě předjímá „neblahý vývoj“ dítěte a bojí se „dědičnosti“. Pustí se s tímto sklonem

do urputného boje a bude prosazovat ty svoje ideály a zájmy. V tomto případě bude její vítězství více než problematické a jestliže ho dosáhne, je velmi nejisté, bylo-li ku prospěchu dítěte. Jisté je jen to, že její jednání bylo vedeno více odporem k bývalému manželovi než s ohledem na vývoj a perspektivu dítěte.

Také s další potřebou a sice s **potřebou životní jistoty** a pocitem bezpečí, je tomu jako s předchozími dvěma. Není důvod, proč by dítě v matce nebo v tom, kdo s ním zůstává sám, nemělo najít dost opory a získat od něj tolik citových podnětů, kolik potřebuje. Nebezpečí je opět spíše v nevyrovnanosti citových vztahů než v jejich nedostatku. Následkem této nevyrovnanosti vidíme v neúplných rodinách jen posílení tendence k výchovným krajnostem.

Žije-li tedy dítě jen s jediným vychovatelem, může mít dost jistoty právě v tomto jediném vzájemném vztahu. Ale současně je třeba připustit, že oba dohromady jako rodina mají oproti rodině úplné, životní jistoty spíše méně. Hospodářská situace bývá za těchto okolností méně spolehlivá, osamělá matka (otec) má méně jistoty v zaměstnání a má příliš velkou zodpovědnost na svém kontě, a proto si myslím, že je třeba, aby se každá rodina, jíž se to týká, se snažila sama učinit své postavení „jistějším“. Nemyslím tím jen úsilí o získání hmotného zajištění a dobrého zaměstnání, ale mít i přátele a známé, se kterými má možnost si popovídat, sdělovat jim své radosti i starosti a v čase potřeby získat jejich přátelskou pomoc.

V případě rozvedeného páru nastává ještě další komplikace ve formě otazníku nad chováním toho druhého, kdo ji opustil nebo (jak to zpravidla sám vnímá) byl z ní vypuzen. Jistotu podlamují soudní spory, vzkazy, sliby, vyzvídání, schválnosti atd. Je třeba si uvědomit, že veškeré tyto konflikty, se kterými se setkáváme po rozvodech se velice negativně odrazí na dítěti a jeho výchově.

Čtvrtou základní potřebou jsme označili jako potřebu identity. Znamená to, že si dítě potřebuje uvědomit sebe sama neboli vlastní já, pocítit, že je svébytnou osobností, která je druhými přijímána a uznávána.

Není vůbec důležité, jak početný je okruh těch, kteří tvoří základní společenství, do kterého dítě vrůstá. Daleko významnější je kvalita a intenzita vzájemných vztahů. Ačkoli dítě vyrůstá jen s jedním z rodičů, může si uvědomovat, že oni dva patří k sobě a že se na sebe mohou v ledasčem spolehnout tak jako děti na rodiče v rodinách úplných. Vypadá to, že zde v případě zajištění této potřeby není žádné nebezpečí. Ale opak je pravdou. Dítě, které žije jen s jedním vychovatelem, má daleko méně příležitostí seznamovat se od počátku s různými společenskými úlohami, a tím pádem jich také méně přebírá a cvičí. Protože zpravidla chybí ve vztahu muž, snaží se žena (matka) jeho úlohu přebírat, takže namísto role matky jí připadá role obou rodičů. A to rozhodně není snadné a nedá se to stoprocentně zvládnout. Toto nebezpečí ale zdaleka není největší, daleko horší a závažnější může být ta okolnost, že samo méně společenských rolí přijímá, méně jich vyzkouší a prožije. To znamená, že mu zůstává pouze ta role, do které je vychovatel stylizuje a někdy nutí. Zde hrozí opět určitá jednostrannost, která vyplave napovrch až mnohem později, mnohdy až na prahu nebo až za prahem dospívání. Pak se může stát, že se dosud vzorné a poslušné dítě vzbouří a začne si hledat svou vlastní cestu, a jelikož nemá s jinými životními rolemi dostatek zkušeností, snadno narazí a dostane se do nesnází. Toto nebezpečí zdaleka nehrozí jen v rodinách neúplných, ale i tam, kde se s dítětem příliš dlouho jedná jako s malým a kde je poutáno ke svému vychovateli příliš láskyplným citovým poutem.

Je dokázáno, že tam, kde žije dítě například jen s matkou, která je si těchto nebezpečí vědoma, nenacházíme nějakých závažnějších úchylek v jeho společenském a duševním vývoji.

Naopak se velmi často stává, že dítě v takových podmínkách vyspívá poměrně rychle, dokáže se ve společnosti poměrně dobře uplatnit a prosadit. Zde je vidět, že pokud dítě v neúplné rodině získalo v dětství dobré základy výchovy, jestliže mělo dostatek podnětů a dost příležitostí k poznávání lidí a světa okolo a jestli ve svých vychovatelích a domově získalo onen blahodárný pocit životní jistoty, tak nám zbývá jako určitý životní problém - okruh společenských vztahů. K tomu psychologie říká, že naši snahu povzbuzuje mírná tíseň, mírné napětí a mírná úzkost z překážek. Má-li tedy dítě dobrý výchovný základ a dostane se do situace mírné tísně a napětí, jeho aktivita se zvyšuje a snaha stoupá. Pokud mu pomůžeme najít cíle, které budou v souladu s jeho schopnostmi a zájmy, je pak docela možné, že takový mladý jedinec je třeba iniciativnější a cílevědomější než ten, který vyrostl v dokonalém pohodlí a hmotném a citovém blahobytu.

Z toho vyplývá, že pokud ve výchově za ztížených podmínek dokážeme snížit tyto výchovné těžkosti na co nejmenší možnou míru, tak při dobré vůli a za pomoci chápacího okolí dokážeme vychovat i v neúplné rodině člověka dobře připraveného na převzetí své společenské role ve společnosti. (10)

3.3 Neúplná rodina a škola ve vzájemné spolupráci

Jednou z velmi důležitých institucí ve výchově dětí je škola, která se snaží v každé vyspělé společnosti sjednotit cíle a úkoly rodinné a veřejné výchovy. Škola reprezentuje ve výchově celospolečenské cíle a zájmy, to znamená, že uskutečňuje cílevědomou, jednotnou a všestrannou výchovu, kterou vedou kvalifikovaní odborníci. Cílem je naučit žáky požadovaným vědomostem a dovednostem, pěstovat v nich pozitivní vlastnosti a morální hodnoty a vést je k aktivitě, samostatnosti, tvořivosti a zdravému sebevědomí.

Soulad jednotného výchovného působení rodiny a školy je velmi důležitý pro rozvoj osobnosti dítěte (žáka).

Škola je prostředí, kde se zvláště výrazně začínají projevovat sociální vlastnosti dítěte. Zde se dítě učí základním povinnostem, vztahům ke spolužákům a učitelům. Dítě se dostává samo do situace, kde samo, bez rodičů, je postaveno do světa úkolů a povinností, když stojí před nutností obstát co nejlépe ve školním kolektivu a docílit co největších úspěchů. Jakou pozici si dítě v daném věku vybuduje, takový bude do jisté míry další vývoj jeho sebevědomí a způsob komunikace v pozdějším období. Balcarová a Švorcová (2002) zkoumali význam otce při vytváření sociálních vlastností dítěte. Na hodnocení použili dotazník, který vyplňovali učitelé osmiletých žáků. Zjistili, že nepřítomnost otce nebo nedostatek citové opory matky se odráží v horším sociálním chování dětí. Potvrdil se zvláštní význam podpory otce a pocitu bezpečí pro matku, a tím i pro dítě, už v období těhotenství a poporodním. V. Trnka zkoumal 100 dětí z rozvedených manželství a kontrolní skupinu 100 dětí z úplných rodin. Při hodnocení kolektivem třídy se jeví děti z rozvedených tříd jako neoblíbené, samotářské, bázlivé, nedisciplinované a zlobivé. Autor přisuzuje tyto vlastnosti ztrátě autority a pocitem méněcennosti. Pocity méněcennosti vyplývají z nízké míry sebeúcty a z nízkého sebehodnocení dítěte.

Sebeúcta je vysoká jen tak, jak mají rodiče k dětem vřelý a milující vztah, věnují jim chápající a pozitivní pozornost. Dítěti, jehož rodiče procházejí např. rozvodovým řízením, se takové pozornosti ne vždy dostává. Dítě má potom sklon chápat selhání rodičů jako své vlastní selhání a trpí pocitem viny. Dítě má pocit, že jeho rodina není tak dobrá jako rodina úplná a ono samo tím pádem není tak dobré jako ostatní děti. Z toho může vyplývat nejistota dítěte v navazování kontaktů, bázlivost, stáhnutí se do sebe a následná neoblíbenost. J. S. Wallerstein (1987) uvádí mezi jinými následné reakce dětí na rozvod nebo rozchod rodičů. U dětí od 6 do 11 let

je to zhoršení školního prospěchu, hněv a zlost a u chlapců poruchy chování - agrese. U dětí od 12 do 18 let je to delikvence, školní selhání, užívání drog, sexuální promiskuita. Jakmile se dítě špatně cítí má sklon ke špatnému chování, hlavně když cítí, že nad ním rodiče nemají plnou kontrolu. K nejčastějším poruchám chování ve školním prostředí patří záškoláctví, krádeže, šikanování, toxikomanie, delikvence a kriminalita. Dítě z neúplné rodiny se může snažit tímto chováním na sebe přitáhnout pozornost, je to vlastně volání o pomoc, signál, že se s ním něco děje. Poruchy chování mohou vzniknout pod vlivem ztráty autority, kterou v rodině obvykle představuje otec. Vřelý, starostlivý otec je prevencí proti antisociálnímu chování, zatímco otec neplnící si své rodičovské povinnosti pravděpodobnost delikvence zvyšuje.

Při jednom rozsáhlém výzkumu (Matějček, Dytrych, 1994) bylo potvrzeno, že děti z neúplných rodin byly učiteli a svými matkami hodnoceny jako méně ctižádostivé, méně svědomité, více citlivé až přecitlivělé a nervózní, šlo o děti s neurotickými symptomy. Většina autorů se však shoduje v tom, že není rozdíl v inteligenci mezi dětmi z úplných a neúplných rodin. Možné školní selhání má tedy příčinu jinde. Může to být reakce na rozchod rodičů. Děti jsou nešťastné, méně se ve škole snaží, mají těžkosti se soustředěním se na vyučování, rodiče se jim méně věnují apod.

Z uvedeného vyplývá, že dítě z neúplné rodiny se za určitých okolností může stát tzv. problémovým žákem. Je nanejvýš důležité, aby učitel znal rodinné zázemí žáka a mohl pochopit příčiny nevhodného chování nebo neprospívání a poskytl žákovi adekvátní pomoc ve spolupráci se školním psychologem, sociálním pedagogem a samozřejmě rodinou samotného dítěte.

Na toto téma udělali v posledních letech zajímavé výzkumy psychologové ve Velké Británii a ve Spojených státech. Shodně tvrdí, že rozvod sám o sobě má na poruchy chování u chlapců zanedbaný vliv. U děvčat je sice vliv samotného

rozchodu zřejmý, ale malý. Podstatný vliv na tyto problémy má vše, co se v rodině děje před rozvodem.

3.4 Dílčí závěr

Pokud budeme brát jako bernou minci, že rodina úplná je zcela bezproblémová a výchova v ní probíhá naprosto perfektně, tak rodina neúplná má obrovský vliv na výchovu dětí v ní. Na jednom rodiči, který, a je jedno z jakých důvodů, zůstal na výchovu sám, leží obrovská zodpovědnost, aby ve ztížených podmínkách vychovával své děti co nejlépe. Pokud o to má zájem a projevuje dostatek snahy, tak toto dílo zdárně dovede do úspěšného konce. Na této nelehké cestě jej však čeká spousta překážek, výše popsanych, které musí zdolat. Pokud bude tento rodič na uvedené překážky sám, bude jeho situace daleko složitější a hrozí, že tento nelehký úkol nezvládne nebo jej vzdá. A tady by mělo podat pomocnou ruku okolí této rodiny a s výchovou co nejvíce pomoci. Samozřejmě se zde nabízí otázka, jestli ona neúplná rodina tuto nabízenou pomoc přijme a jestli strana pomáhající spíše nebude škodit než pomáhat. Tyto otázky a hlavně odpovědi na ně si už musí dát ti, kterých se tato situace bezprostředně dotýká.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se snažil ukázat vliv neúplné rodiny na výchovu dětí a ukázat možná úskalí a slabá místa, jež této výchově hrozí.

Myslím, že je dobré si uvědomit, že výchova dítěte v neúplné rodině je „normální“ výchovou, ale děje se za ztížených podmínek. V takové situaci více než jindy platí, že rozumět své situaci znamená být na dobré cestě, jak se úskalím vyhnout a nebezpečím předcházet. Je třeba si uvědomit, že mnohé problémy a těžkosti pramení z nás a proto je musíme řešit my a jenom my. My jsme totiž ti, kteří vnější životní okolnosti prožíváme, zpracováváme a předáváme dítěti ve formě postojů, přání, nároků, výchovných záměrů apod. My jsme ti, kteří vytvářejí atmosféru domova a na nás záleží, co dítě do sebe z této atmosféry nasaje. Mnohé z toho, co nám připadá jako problém, vlastně ani problémem není. Je to jen přirozený důsledek situace, do níž jsme se dostali. Je to stav a ne porucha. Musíme s ním počítat a hospodařit s ním a ne ho „napravovat“.

To nejhlavnější, čeho je však třeba, je, aby rodič, který s dítětem zůstává sám, s ním byl šťastný! Nešťastný vychovatel totiž nemůže svému dítěti dát mnoho radostných podnětů do života. Je dobře, aby matce s dítětem nikdy nechyběla obětavost, ale nebylo by dobře, kdyby se dítěti jen obětovala. Taková oběť je vskutku danajský dar a v žádném případě nečiní z dítěte šťastného člověka. Naopak zatěžuje celé výchovné ovzduší do té míry, že se prostě výchovná práce nemůže dařit. „Obětavý“ vychovatel není ani dobrým životním společníkem. Přitom je samozřejmé, že ke šťastnému společenství jednoho rodiče s dítětem patří i to, aby ten druhý, který s dítětem není, byl ne-li šťastný, tak alespoň v co největší míře uspokojený. Jen málokdo si tento logický požadavek při rozvodu uvědomuje.

Když už vytváříme s dítětem rodinné společenství sami, neměli bychom setrvávat ve výhradním a výlučném vztahu jen k sobě navzájem. Osamělá matka by samozřejmě měla myslet na své dítě - ale nejen na ně, také na sebe a na druhé lidi. Její rodina by měla být společenstvím otevřeným, které přijímá i dává a které je v tvořivém kontaktu s okolním světem.

Za takových okolností se pak velmi často stává, že neúplná rodina se docela přirozenou cestou změní v rodinu úplnou, a to je nanejvýš dobře.

V této práci se mi nepodařilo prokázat, že by výchova v neúplné rodině byla horší než v rodině úplné. Znamená to, že se mi potvrdilo, že výchova dětí v neúplné rodině je „normální“ výchova. Tato výchova prostě probíhá „jen“ za ztížených podmínek. Pokud si to rodič uvědomí a napne všechny své síly, s velikou pravděpodobností bude výchova dětí probíhat jako v rodině úplné.

Téma, které jsem zpracoval, bylo pro mě velmi zajímavé a umožnilo mi se zamyslet nad problémy výchovy obecně a nejen v neúplných rodinách.

Resumé

Bakalářská práce pojednává o vlivu neúplné rodiny na výchovu proto, že v současné uspěchané době je takových rodin velice mnoho.

Tato práce by měla pomoci orientovat se ve výchovných problémech právě v neúplných rodinách a měla by ukázat na to, čeho by se měl rodič vyvarovat a co by měl naopak využít pro správnou výchovu svých dětí. Jsou zde charakterizovány základní pojmy o výchově, hlavně mravní a etické, o rodině, jejich charakteristiky a funkce, o rodinné výchově, jako jedné z nejdůležitějších funkcí rodiny, včetně srovnání jejich typů, o poruchách rodiny, a o vzniku rodiny neúplné a možných výchovných problémech z toho vyplývajících, včetně nástinu jejich řešení. V neposlední řadě je zde vzpomenuta velice důležitá spolupráce rodiny a školy, s ohledem na předcházení možných výchovných problémů u dětí s neúplných rodin.

V současné době se bohužel do pozice neúplné rodiny dostávají i rodiny úplné, které neplní svou výchovnou funkci. Dalo by se říct, že tato práce se vztahuje i na tyto rodiny, které by v ní měly najít odpověď na otázku, proč se jejich úplná rodina stává nefunkční.

Anotace

Bakalářská práce pojednává o problémech ve výchově v neúplné rodině. Je zde popsána výchova, rodinná výchova, poruchy rodiny, důvody vzniku neúplné rodiny a vliv neúplné rodiny na výchovu, včetně jejich problémů.

Klíčová slova:

výchova, rodina, rodinná výchova, normální výchova, poruchy rodiny, neúplná rodina, základní předpoklady výchovy, problémy v rodinné výchově, škola.

Annotation

This bachelor thesis discuss child rearing issues in incomplete family environment. There is described education, child rearing, family malfunctions, incomplete family reasons and influence on child rearing, including its issues in it.

Text key words:

upbringing, family, child rearing, education, family malfunctions, incomplete family, basics prerequisites of child rearing, child rearing issues, school.

Literatura a prameny (informační zdroje)

- [1] BETTNEROVÁ, B., L., et al. Odvaha žít svůj život.
Hradec Králové: KONFRONTACE, 2001.
- [2] DUNOVSKÝ, J. Dítě a poruchy rodiny.
Praha: Grada Publishing, 1996.
- [3] JŮVA, V. Úvod do pedagogiky.
Brno: 1994.
- [4] KLAPILOVÁ, S. Kapitoly ze sociální pedagogiky.
Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996.
- [5] KOHOUTEK, R., a kol. Základy pedagogické psychologie.
Brno: CERM, 1996.
- [6] KRAUS, B. Sociální aspekty výchovy.
Hradec Králové: GAUDEAMUS, 1999.
- [7] KRAUS, B., et al. Člověk - prostředí - výchova, K otázkám sociální pedagogiky.
Brno: Paido, 2001.
- [8] KURIC, J. Ontogenetická psychologie.
Brno: CERM, 2001.
- [9] MARTIN, M., et al. Jak řešit problémy dětí se školou.
Praha: Portál s.r.o., 1997.
- [10] MÁROVÁ, Z., et al. Výchova dětí v neúplné rodině.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975.
- [11] MATĚJČEK, Z. Rodiče a děti.
Praha: Avicium, 1996.
- [12] MATOUŠEK, O., et al. Mládež a delikvence.
Praha: Portál s.r.o., 1998.
- [13] MAZÁNKOVÁ, L., et al. Sylabus k předmětům Teorie výchovy, Typologie výchovných potíží, Základy didaktiky.
Brno: Institut mezioborových studií, 2003.

- [14] NEVORÁNEK, J., et al. Metodické pokyny pro zpracování bakalářské práce.
Brno: Institut mezioborových studií, 2004.
- [15] ŘEZÁČ, J. Sociální psychologie.
Brno: Paido, 1998.
- [16] ŘÍČAN, P., Agresivita a šikana mezi dětmi.
Praha: Portál s.r.o., 1995.
- [17] ŘÍČAN, P. Cesta životem.
Praha: 1990.
- [18] SEKOT, A. Sociologie v kostce.
Brno: Paido, 2002.
- [19] STŘELEČ, S., et al. Kapitoly z teorie a metodiky výchovy I.
Brno: Paido, 1998.
- [20] VÁGNEROVÁ, M. Psychologie problémového dítěte školního věku.
Praha: Karolinum, 1997.
- [21] ZAPLETAL, L., et al. Základní pojmy a kategorie z oblasti pedagogiky (slovníček).
Brno: Institut mezioborových studií, 2003.

Internetové stránky:

<http://www.rodina.cz>

<http://www.seminarky.cz>